

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI HİZMETİNDEKİ HALAÇ BEYLERİ (1201-1290)

Dr. Enver KONUKÇU

Hindistan'da, İslâm hâkimiyetinin esaslı bir sûrette yerleşmesi, Gaznelilerle başlamış, daha sonra da Gurlular zamanında gelişmiştir (1). 1192 yılında, Kuzey Hindistan'ın kaderini çizen **II. Tarrain Savaşı**, Gurluların muzafferiyeti ile sona ermiştir (2). **Sultan Muizzeddin Muhammed Gurî** bu zaferin kazanılmasında başlıca rolü oynamıştı (3). Sonra bu sultanın diğer işleri için Gazne'ye dönüşünü takiben, yerine Aybek isimli bir Türk'ü vekil olarak bırakmıştır. Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu olarak karşımıza çıkan Aybek, memlûk (:köle) asıllı bir kimse idi (4). Orta Çağ Hindistan tarihçileri, bu meyanda Minhac Sirec Cüzcanî (5), Delhi'deki bu Türk memlûkluları saltanatının ilk tabakasına **Selâtin-i Muizziye** adını vermektedirler. Memlûk menşeli kimseler Taceddin Yıldız (Yulduz), Nasreddin Kabaca, Melik Bahaeddin Tuğrul, Muhammed Bahtiyar, Muhammed Şiran, Ali Merdan, Hüsâmeddin İvaz Hüseyin'dir (6). **Tâcü'l-me'âsir** ve **Edebü'l-harb ve's şüce'ât** gibi eserlerin her ikisinde, Sultan Muizzeddin Muhammed bin Sam'ın ordu-

-
- (1) A. Lal Srivastava, The Sultanate of Delhi, Agra 1959, s. 52-68. 69-97.
 - (2) aynı eser, s. 79-80.
 - (3) T. W. Haig, Muhammed bin Sam, İA VII, 483-484.
 - (4) M. Aziz Ahmed, Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi, Lahor 1949, s. 127 vd.
 - (5) Tabakat-ı Nasrî, Abdülhâyy Habîbî neşri, Kabil 1963, I, 415.
 - (6) M. Aziz Ahmed, aynı eser, s. 97-122.

sunda temâyüz etmiş Halac emirlerinden bahsedilmektedir (7). Ki yukarıda zikri geçen ve Minhac Sirec Cüzcanî tarafından da zikredilen Muhammed Bahtiyar, Muhammed Şiran, Ali Merdan, Hüsâmeddin İvaz Hüseyin, bunlar arasındadır. Bu beyler, Afganistan'da, Gur ve Germsir havalisinde yaşayan Türk kabilesi Halaclara mensupturlar. Yeni bir gâzâ ucu olarak açılan Kuzey Hindistan Şetihlerinde bulunmuşlar, sonra da Ganj Nehri'nin Bengâle Körfezi'ne doğru aktığı havâliyi ele geçirerek, Tibet sınırlarına kadar gitmişlerdi. Lahnauti şehrinde ikâmet etmeleri ve buranın iktasına sahip olmalarından, çağdaş tarihlerde, **Lahnautî Halac Beyleri** diye anılmışlardır (8).

I.

İHTİYAREDDİN MUHAMMED BAHTİYAR HALACÎ (1201-1205)

Muhammed Bahtiyâr Halacî, Gur ve Germsir bölgesinde sakin Halac kabilesindendi (9). Bu kabile eskiden beri Gazneliler ve Gurular gibi zamanlarının en kudretli devletlerine yardımcı, çok defa ücretli asker çıkarmıştı. Gitgide, geçim şartlarının askerlik mesleğinde daha kolaylaştığını gören Halac gençleri, devrin sultanlarının emrine giriyorlardı. Nitekim Muhammed Bahtiyar Halacî de bu düşünceler altında, Gazne'ye giderek, Gur hükümdarının hizmetine girmeyi istemişti. Korkusuz, akıllı, hareketli, savaş hilelerini bilen bir karakteri vardı. Fakat, müraca'at ettiği **divân-ı 'arz** memuru tarafından orduya kabul edilmedi. Bu hadise üzerine Gazne'den ayrılarak Hindistan'a gitmeği kararlaştırdı. Delhi'deki **divân-ı 'arz** yetkilisi de orduya yazmaktan çekinmişti. Geriye, Gur ve Germsir'e dönmektense, Hindistan'da kalmayı ve başka yerlerdeki beylerin hizmetine girmeyi aklına koymuştu. Bedaun'a giderek, sipâhsâlâr **Hazbereddin** Hasan-ı Edib'in huzuruna çıktı. Burada askere ihtiyaç olduğundan, müslüman ordusuna kabul edildi (10). Bir müddet sonra da Oudha şehrine giderek Melik Hüsâmeddin Ağılbeğ'in maiyetine girdi. Başında bulunduğu askerlerle

(7) Sadreddin Hasan Nizamî, Tac'ül Meâsir, İndia Office Yzm, vrk. 186 a. Fahri Müdebbir, Edebü'l-harb ve's-Şüce'ât, British Museum Yzm. vrk. 31-2.

(8) Tabakat-ı Nâsırî I, 422.

(9) aynı eser I, 423

(10) Tabakat-ı Nâsırî I. 423

Münir ve Bihar taraflarına akınlar yapmakta ve ganimetler kazanmakta idi. Bu akınlardaki mahareti, kısa zamanda, diğer askerler arasında yayılmaya başlamış, çok sayıda insan onun emrine girmeyi arzulamıştı. Osmanlı tarihçilerinden Müneccimbaşı'nın «Bahtiyar'ın kendi aşireti olan Halaclardan çok kimseler gelerek ordusunda yer aldılar» kaydı da bunu desteklemektedir (11). Muhammed Bahtiyar, daha sonra Kutbeddin Aybek tarafından Delhi'ye davet edilmişti. Bihar taraflarındaki akınlar 200 kişi kadar az bir kuvvetle yapılmıştı. Hindistan tarihinde böyle cür'etli bir işe girişmek, şimdiye kadar kimsenin aklına gelmemiştir. Hind ülkesini ve ahâlisini iyice tanıyan Muhammed Bahtiyar, aslen Fergana'lı iki kardeş Nizameddin ve Şemseddin'in oldukça yardımlarını da görmüştü. Brahmanlar sıkı takibata uğramışlar, çoğu da katledilmişti. Hindu'ların terk ettikleri mabedlerde ele geçen kitaplar, diğer istilâcılarının aksine, tahrip değil, islâm âlimlerinin hizmetine sunulmak üzere toplanmıştı. Kaynaklarda pek açıklık görülmemesine rağmen, bu Halaç beyinin ilim ve âlimlere karşı tutumunun olumlu olduğunu farketmekteyiz. Bihar akınından çok sayıda ganimet ele geçirilmiş, asker de memnun edilmişti. Bundan sonradır ki Muhammed Bahtiyar Delhi'ye giderek sultanın huzuruna çıktı (12). Kutbeddin Aybek, Muhammed Bahtiyar'ı huzuruna kabul ederek kazandığı başarılarından dolayı tebrik ve takdir etti. Halaç beyinin böylesine bir rağbet görmesinin, sarayın ileri gelenlerince pek de hoş karşılanmaması tabii idi. Bir toy esnasında Muhammed Bahtiyar'ı açıkça yermekten, küçümsenemekten geri kalmadılar. Alay edici sözlerin kendisini hedef aldığını gören Muhammed Bahtiyar, onlara, büyükçe bir fili, o zamana kadar görülmemiş bir darbeye öldürerek, cevap vermişti (13).

Delhi Sultanı Kutbeddin Aybek, Muhammed Bahtiyar'a Bihar'ın kat'i olarak zaptedilmesi emrini verdi. Bu sefer hazırlıkları için Delhi'den ayrılan Halaç beyi, son hazırlıklarını da ikmal etti. Bölgenin büyük şehirlerinden Lahnauti'yi ele geçirmeyi tasarlamış, sonra da burasını doğu fetihleri için üs kullanmak istemişti. **Kamrup, Bihar, Gang** (:Ganj) kısa zaman sonra Türklerin istilâsına marûz kalacaktı. Bu sıralarda Bengâle ve Lahnauti bölgeleri, islâm

(11) Sahaifü'l-ahbar, Nedim tercümesi, III, 605

(12) Tabakat-ı Nâsırî I, 424-5.

(13) Tabakat-ı Nâsırî I, 425

kaynaklarınca Lahman Sen, yahut Ray Lahmaniye denilen race tarafından idare edilmekte idi (14).

Türklerin Lahnauti üzerine yürüdüğünü duyan Ray Lahmaniye, brahmanları ve müneccimlerini toplayarak, durum hakkında bilgilerine müracaat etti. Bunlar ise «kitaplarımızdaki brahman deyişlerine göre, ülkemiz Türklerin eline geçecektir. O zaman da gelmiştir» cevabını vermişlerdi (15). Lahnauti rayı Türklerin, memleketini istilâsının muhakkak olduğunu, bunun da yakında olacağını bilmekte idi. Ancak yaygın olan menkıbeyi de kabul etmek, inanmak istemiyordu. Müneccimlerine ve brahmanlara şehri alacak olan Türk'ün özelliklerini sordu. Bunlar da, bölgeyi zapt edecek kimsenin tasvirini yaparlarken, ayakta durduğunda ellerinin diz hizasının altına kadar uzandığını söylediler. Ray Lahmaniye durumu tahkik için gizlice adamlarından bir kaçını yolladı. Bunlar Muhammed Bahtiyar'ın yanına iyice sokularak, gizlice tetkik etmişlerdi. Ray'a Brahmanların ve müneccimlerin dediklerinin doğru olduğunu teyid ettiler. Haber şehirde panik havası yarattı. Ahâlinin çoğu hayatlarını kurtarmak için göçe başladı. Brahmanların ve ahâlinin mühim kısmı **Sankanat, Bang, Kamrup** gibi yerlere sığındılar. Ray Lahmaniye ise Nadia şehrinde Muhammed Bahtiyar'ı karşılamak istemişti. 1203 yılında Türk-Halaç kuvvetleri **Bihar** üzerinden **Nadia**'ya yürüdüler. Ordu iki kısma ayrıldı. 18 kadarı tüccar kıyafetine girerek, kimsenin kuşkusunu çekmeden Nadia'ya girdiler. Herkes onları meşhur Bihar atlarını satmaya gelen tüccarlar zannetmişlerdi. Müsait bir zamanda Ray Lahmaniye'nin sarayda içki meclisinde bulunduğu sırada hücumla kalkıştılar. Bunlar önüne gelen herkesi öldürerek Ray'ı yakalamak için acele ediyorlardı. Kargaşalık anında ise Ray Lahmaniye, arka kapıdan kaçma fırsatını bulabilmişti (16). Bütün hazinesi ve haremî ganimet olarak sonradan gelen esas ordu tarafından ele geçirildi. Bu ganimetler arasında şüphesiz ki en önemlisi **f i l l e r** idi. Fil Hindistan şartları içinde, bir ordu için, en önemli bir unsur idi. Sonraki Halaç sultanları da hakimiyetlerini tesis edebilmek için orduda muhakkak sûrette fil buldurmaya çalışmışlardı. Muhammed Bahtiyar **Nadia** şehrini tahrip ettirdi. Lahnauti bölgesinin alınması ile, Halaçlar bundan böyle

(14) Bu race hakkındaki rivayet için bakınız; Tabakat-ı Nâsırî I, 425

(15) aynı eser, I, 425

(16) Tabakat-ı Nâsırî I. 426. Cüzcanî, kendi zamanında bile Ray Lahmaniye'nin oğullarının saltanat sürdürdüklerini de ayrıca kaydetmektedir.

bu yerlerin sahibi olarak islâm kaynaklarında zikredileceklerdir. Brahmanlar sıkı şekilde takibata marûz kaldılar. Mabedler tahrib edildiği gibi, âyinleri de yasaklandı. Câmiler tesis edilerek, hutbe kendi adına okutuldu. Aynı zamanda para da kestirildi. Mescid ve medrese gibi sosyal tesislerin yapılması da, artık burada devamlı kalınacağına işaret oluyordu (17). Lahmaniye'yi mağlûp ettiği müjdesi de bir ulak vasıtası ile Delhi'ye haber verildi.

1205 yılında, Muhammed Bahtiyar 10.000 kişilik bir ordu hazırlığına girişti. Bir çok ücretli asker de, gönüllü olarak Halaç ordu-suna katılmıştı. Kaynaklara göre Halaç beyi bu defa **Türkistan Dağları** ve **Tibet** cihetlerine, cür'etli bir sefere çıkacaktı (18). Türkistan Dağları Tibet ve Lahnauti üçgeni arasındaki sahada Göç (گچ), Miç (میچ), Taharu (تهارو) gibi üç ayrı topluluk vardı (19). Cüzcanî'ye göre bunlar, Hindu asıllı değillerdi ve dilleri de onlarınkinden farklı idi. Çehre yapıları itibarı ile Türklere benziyorlardı (20). Prof. Togan, bu üç kabilenin Kirayitlerden olabileceğini, T. W. Haig'den farklı olarak ileri sürmektedir. Fakat bu üç kabilenin etnolojisi hâlâ aydınlanmış değildir (21).

Miç kabilesi reisi Ali, Muhammed Bahtiyar ile temasa geçen ilk kimse olmuştu. Kaynakların pek tafsilâta girmemesine rağmen havâliyi iyi bilen Miç reisi, Halaçlara rehberlik etmişti. Birlikte Burdhankut (:Merdankut) şehrine geldiler (22). Bu şehir, Hindistan topraklarına dahil olunca, yerlilerce **Semender** diye isimlendirildi.

(17) Tabakat-ı Nâsırî I, 427.

(18) Bu sefer için bk; N. Bhattasal, Muhammad Bahtiyar's expedition to Tibet, IHQ IX (1933) s. 49-62. Ord. Prof. Z. V. Togan, About the campaign of the Indian Khalach-Turks against the Keraits of Mongolia in the Northern Tibet in the year 1205-6 (Bk: Proceedings of the XXVI th International Congress of Orientalist, New Delhi '4-10 th January, 1964 cild: II, s. 174-178, Delhi 1968).

(19) Tabakat-ı Nâsırî I, 427. Bu kabileler T. W. Haig tarafından Moğol asıllı olarak gösterilmektedir. Bk; The Cambridge History of India: Vols III Turks and Afghans, Delhi 1965, s. 49. " تهارو " ise Prof. Togan tarafından "Kaçarı" olarak okunmuştur. Bk: a.g.m., s. 174.

(20) Tabakat-ı Nâsırî I, 427.

(21) Not: 19'a bkz.

(22) Tabakat-ı Nâsırî I, 427. Rivayete göre bu şehir, Çin seferinden dönen İran şahı Guştâsb tarafından bina edilmişti.

rilen, akıntısı ve suyu bol bir nehrin kenarında bulunmakta idi (23).

Semender geçilmeyerek, on gün kadar, sahilini takiben yol alındı. Yirmiden fazla kemeri bulunan bir köprüye tesadüf ettiler. Nehri bu surette geçtiler. Muhammed Bahtiyar, dönüş esnasında kendisini emniyete alabilmek için burada biri Halaç ve diğeri bir başka Türk kabilesine mensup olan iki beyini bıraktı. Halaç ordusunun faaliyetlerini yakından takip etmekte olan Kamrup (:Assam) rayı, Muhammed Bahtiyar ile sulh yaptı. Halaç kumandanı ise esas gayesinin Tibet seferi olduğunu ima etti. Kamrup rayı hayli uzak bir yere sefer tertib edilmesinin iyi olmayacağını, daha hazırlıklı olunması gerektiğini söyledi. Fakat Muhammed Bahtiyar kendisinden son derece emin olduğu için, rayın fikirlerini kabul etmedi. Hatta ray, gelecek yıl yapılacak bir Tibet seferine kendisinin bile yardımcı olabileceğini belirtmişti (24). Muhammed Bahtiyar on beş gün kadar yüksek ve arızalı dağlar arasında tereddütsüzce yol aldı. Kaynaklar bu müddetin nihayetinde ordunun bir düzlüğe çıktığını zikrederlerse de ismini belirtmemektedir. Ovaya hâkim olan kale hemen kuşatılmış, fakat bir netice elde edilememiştir. Kaledekilerin attıkları okların ve mızrakların hemen hepsi hedeflerini bulduğundan, Halaç ordusunda çok kimse hayatlarını kaybetmişti. Ele geçirilen bir esirden, civarda bir başka şehrin de bulunduğunu öğrendiler. Burası Kerem Beten (كرم بتن) adını taşıyordu (25). 5000 kadar ok ve yay ile mücehhez Türk askeri bu şehri müdafaa ediyordu. Ertesi sabah Kerem Beten muhasarası başladı. Tahkimli surları bulunan şehir emniyette sayılabilirdi. Ahalisi brahman ve nuviye (:Tutiyân) idi. Hükümdarı ise Hıristiyan, yâni Terse dininden idi (26).

Kerem-Beten surları önündeki mücâdele, inatla savaşa devam eden Muhammed Bahtiyar'ın aleyhine bir durum almıştı. Gittikçe ağır kayıplar verilmesi üzerine, ileri gelen kumandanların da tavsiyesi mucibince, kuşatma kaldırıldı. Gelecek yıl tekrar gelerek, mu-

(23) Cüzcanî'de, nehir Bang-Mati (:Beg Bati) dir. Semender nehri Ganjdan daha büyüktü. Bazen Bağmaç, Bargmat veya Brahmaputra da denilmekte idi. Bk; Prof. Togan, a.g.m. s. 174.

(24) Tabakat-ı Nâsırî I, 428.

(25) Krm-btn imlâsı ile yazılan bu ismi Prof. Togan, Kärä-Bätän diye yazmaktadır. Bk: a.g.m. s. 176.

(26) Tabakat-ı Nâsırî I, 429.

hasara edilmesi kararlaştırıldı. Halaç ordusunun ric'at edişi ve Tibet-Kamrup yolculuğu, tam bir felâketle neticelenmişti. Her geldikleri yerde ne ot ve ne de diğer ihtiyaç maddelerini bulabiliyorlardı. Yanlarındaki yiyecek tükenmeye başlamış, asker atlarını keserek yemek zorunda kalmıştı. Muhammed Bahtiyar'ın tek düşüncesi mümkün olduğu kadar erken köprüye vararak, nehri geçmek idi. Diğer taraftan her uğradığı yerin terkedilmiş olması da hayra âlâmet değildi. Hinduların kendisini sıkıştırarak zâyi'at vermesi cihe-tine gideceklerini de biliyordu. Arkasında bir çok ölü bırakarak köprüye kadar gelebilmişti. Fakat, onu acı bir sürpriz beklemekte idi. Köprü muhafazası için bırakmış olduğu iki bey, aralarındaki husûmetten dolayı kavga ederek, çekilip gitmişlerdi. Hindular da bunu fırsat bilmişler, köprüyü tahrip ederek, ric'at için hayati ehemmiyeti olan unsuru ortadan kaldırmışlardı. Muhammed Bahtiyar, durumun kötülüğünü gördüğünden, hemen karşı sahile çıkmanın zorunlu olduğuna kana'at getirdi. Hemen sallar yapılmasını emretti. Ancak civarda sal yapımı için elverişli ağaç v.s. yoktu. Hindular ile Halaç ordusunu bu köprü civarında ortadan kaldırmak düşüncesinde idi. Muhammed Bahtiyar ise zaman kaybı olmaksızın, etrafa gözcüler çıkardı. Bunlar yakında bir Hindu mabedinin olduğunu haber verdiler (27). Buradaki enkaz ve ağaçlardan faydalanmayı istediler. Ancak Hinduların ortaya çıkması üzerine burasını terketmek zorunda kaldılar. Halaç ordusu bitkin bir vaziyette iken nehir sahiline kadar sıkıştırılmıştı. Şimdi tek bir kurtuluş çaresi vardı. O da, nehri her ne olursa olsun geçmekti. Muhammed Bahtiyar'ın adamlarından biri suyu bol ve akıntısı fazla olan nehre atını sürdü. Diğerleri de onu takip ettiler. Günlerce yiyecek bulamamış ve halsiz düşmüş olan askerler nehri geçemiyerek boğuldu. Pek az sayıda kimse, bu arada Muhammed Bahtiyar da, sağ olarak karşı sahile çıkabilmişlerdi. Şimdiye kadar verdikleri kayıp 9900 kişi kadardı (28). Kuçan (کوجان) ve Miçan (میچان) ahalisi reisleri ile birlikte, bitkin düşmüş ordudan arta kalanları karşıladılar. Muhammed Bahtiyar Divkut'a geldi. Kadın ve çocuklar, yakınlarının ve akrabalarının dönmediğini görünce, galeyâna gelerek, Mu-

(27) Tabakat-ı Nâsiri I, 429.

(28) 1206 tarihli Gauhati sanskrît yazıtında, Kamrup Hindularının muzafferiyetinin Turuşka'lar, yâni Türkler üzerine olduğu yazılıdır. Turuşka (Türk) lardan maksat da Halaçlar'dır. Bu yazıt için bk; Nalinikanta Bhattasali, "Muhammed Bahtiyar's expedition to Tibet", Indian Historical Quarterly IX (1933) s. 49.62.

hammed Bahtiyar'a açıkça beddu'ada bulundular. Sonraki günlerde şehre bile inemiyor, büyük bir ordunun yok olmasından kendisini birinci derecede mes'ul tutuyordu. Üzüntüsünden gittikçe sıhhati bozulmuş ve yatağa düşmüştü. Tibet ve Türkistan seferi, gerçekten felâketle neticelenmişti. Hele nüfusu oldukça kalabalık Hindistanda, böyle bir kayıp, derin yaralar açabilirdi. Nitekim halefleri, artık uzak seferlere girişmeyeceklerdir. Şanlı bir mâziye sahip kimse için en büyük ceza terkedilmek idi. Muhammed Bahtiyar utançından, artık şehire çıkamaz olmuştu. Lahnauti'ye dönüşü üzerine ihtiras sahibi akrabası, Narankui iktası sahibi **Ali Merdan** tarafından öldürüldü (29). Bu cinayet, Halaç beyleri arasında intikam havasına bürünmeden, aşağıda işaret edildiği gibi örtbas edilecektir.

II.

İZZEDDİN MUHAMMED ŞİRAN HALACI

Bu devrin kaynakları, Muhamed Bahtiyar Halacı'nin halefi olarak, İzzeddin Muhammed Şiran'ı gösterirler. Muhammed Şiran ve Ahmed Şiran iki kardeş olup, Tibet seferi esnasında orduya katılmamışlardı. Onlar bir kısım süvâri ile **Lahnauti** ve **Cacnagar** (جاجنجر) muhafızlığını yapmakta idiler. Tibet seferi bitip de, Muhammed Bahtiyar bir suikast sonucu ölünce, bu iki kardeş hemen Divkut'a gelmişlerdi. Bu şehirden suikast faili Ali Merdan'ın iktası olan Narankui'ye gelmişlerdi. İntikam için Ali Merdan'ı yakaladılar. Ancak onu ortadan kaldırmaları, kendilerini sultan nezdinde suçlu duruma düşüreceğinden, **Baba Kutval İsfahanî** isimdeki kutvale teslim ettiler. Divkut'a dönüşlerinde bütün emirleri ve Halac ileri gelenlerini toplantıya çağırıldılar. İzzeddin Muhammed Şiran bu toplantıda kendisine hayli taraftar bulmuş, kabilenin reisliğini üzerine almıştı. Cüzcanî'ye göre Muhammed Şiran son derece iyi huylara sahip bir kimse idi (30). Muhammed Bahtiyar'ın güvendiği kumandanlarındandı. Nudiye şehrinin zaptından sonra ormandaki filleri oradan çıkararak ikta merkezine naklinde maharet göstermişti (31).

(29) Cüzcanî, Tabakat-ı Nâsırî, I 432'de, Muhammed Bahtiyar'ın bıçaklanarak öldürüldüğü kaydedilmektedir. Keza bk; J. Allan-T. - W. Haing-H. H. Dowell, The Cambridge Shorter History of India, Delhi 1969, s. 211 T. W. Haig, The Turks and Afghans, s. 50.

(30) Tabakat-ı Nâsırî I, 432.

(31) Aynı eser I, 433

Lahnauti iktasının başına geçmesi İzzeddin Muhammed Şiran'ı siyâsi sahnenin organizatörü yapmıştı. Fakat bu sırada Ali Merdan da boş durmamış, Kutval Baba İsfahanî'yi ikna ederek, onunla anlaşmıştı. Vakit geçirmeksizin Delhi'ye giderek Kutbeddin Aybek'in huzuruna çıkmış; bu sultan da diğer Halaç beylerine gösterdiği ilgiyi, ona da göstermişti. Bir ricası üzerine Sultan'dan yardımcı almayı başarmıştı. Oudh valisi Kaymaz Rumî (32), Halaç emirleri ile savaşarak onları mağlûp etmişti. İzzeddin Muhammed Şiran, Delhi kuvvetlerinin eline geçmemek için, Maksidah ve Santus taraflarına firar etmek zorunda kalmıştı. Ancak Halac emirleri arasında başgösteren anlaşmazlıklar, İzzeddin Muhammed Şiran'ın vakitsiz ölümü üzerine, ortadan kalkmıştı (33). Kaynaklarda İzzeddin Muhammed Şiran'ın ne suretle öldüğüne dair malûmat görülmemektedir (34).

III.

ALÂ EDDİN ALİ MERDAN HALACÎ

Ali Merdan, Halaç kabilesinin ileri gelen şahsiyetlerindendi. Muhammed Bahtiyar'ı ortadan kaldırdıktan sonra, yukarıda temas edildiği gibi, Delhi'ye Sultan Kutbeddin Aybek'in yanına gitmişti. Delhi ordusu ile Gazneye de gitmiş, bu şehir Türkleri tarafından ele geçirilmişti. Hürriyetine kavuştuktan sonra tekrar Hindistan'a dönmüş, siyâsi hadiselerde rol oynamaya başlamıştı. Bu da şüphesiz İzzeddin Muhammed Şiran'ın ölümü ile ortaya çıkan durumdan sonra olmuştur. Halac emirleri aralarında anlaşarak Ali Merdan'ın reisliğe geçirilmesini kararlaştırdılar. Vakî davet üzerine Lahnauti'ye hareket eden Ali Merdan, Kos Suyu'nu geçtikten sonra, Hüsameddin İvaz Halacî tarafından istikbal olundu. Divkut'a gelerek Halac reisliğine başladı. Delhi Sultanı Kutbeddin Aybek vefat edince (öl:1210), Aram Şah'ın tahta geçmesi esnasında Ali Merdan, Bengal taraflarında istiklâlini ilân etmişti (35). Hutbeyi kendi adına okut-

(32) Rumî mahlasına bakılacak olunursa, Anadolu'lu olması gerekmektedir. Muhtemelen Selçuklular devrinde, Hindistana kadar gelmiş ve valilik mevkiine kadar yükselbilmiştir.

(33) Tabakat-ı Nâsırî, I, 433

(34) Cüzcanî; "Muhammad Şiran öldü. Mezarı aynı mahaldedir" diye yazmaktadır (Bk: Tabakat-ı Nâsırî I, 433

(35) T. W. Haig, Turks and Afghans, s. 53; Tabakat-ı Nâsırî I, 434

tuğu gibi, para da kestirtmişti. Bu sikkelerinden onun, «Alâeddin» ünvanını da aldığını müşâhede etmekteyiz (36).

Alâeddin Ali Merdan, gaddar ve kan dökmekten hoşlanan bir mizaca sahipti. Kendisi için rakip gördüğü kimseyi ortadan kaldırmakta acıma hissi göstermezdi. Hiç kimse ona karşı gelmeğe cesaret edemezdi. Hatta devlet işlerinde bazı fikirleri ileri sürmekten bile çekinmekte idiler. Komşu Hindu rayları ona harac verdikleri gibi, aleyhte bir duruma da kalkışmıyorlardı. Alâeddin Ali Merdan, gittikçe tuhaf hareketlerde bulunuyordu. Kendi hakimiyetinde olmamasına rağmen Horasan, Gazne, Irak gibi yerlere, lüzûmsuz emirnâmeler gönderiyordu. Cüzânî'ye kadar gelen rivayetlere göre, iflâs eden bir tacir, huzuruna, yardımında bulunması için ricaya çıktığında, onu İsfahan valiliğine tayin etmişti (37). Halbuki İsfahan, kendi hududlarının bir hayli uzağında bulunuyordu. Bu ve buna benzer acaip hareketleri, kan dökücülüğü ve keyfi idaresi, diğer Halaç Beylerini harekete geçirmişti. Aldıkları kararlar Alâeddin Ali Merdan'ı öldürdüler ve yerine Hüsameddin İvaz Halacı'yi geçirdiler (38).

IV.

H Ü S A M E D D İ N İ V A Z H Ü S E Y İ N H A L A C İ

Hüsameddin İvaz Halacı, Muhammed Bahtiyar gibi Gersir ve Gur havalisinde oturan Halac kabilesindendi (39). Zabulistan Dağlarında Efruz (افروز) denilen yerde avlanırken, tesadüf ettiği iki derviş'in tavsiyesi üzerine, Hindistan'a gitmişti. Diğer müslümanlar gibi o da, Muhammed Bahtiyar'ın hizmetine girmişti (40). İzzeddin Muhammed Şiran ve Ali Merdan gibi Halaç beylerinin hizmetinde çalışmış, zekâsı ve siyâsî alandaki başarıları ile Lahnauti şehrinin idaresini ele geçirmişti. Son derece iyi kalpli ve bağışlayıcı bir karaktere sahipti. Onun zamanında asker ve re'aya refah içinde yaşamıştı. Câmi, mescid ve bir çok hayratlar yaparak, teba'asının takdirini kazanmıştır. Alimlere ve din adamlarına ilgi gösterir ve gerektiğinde ihsanlarda bulunurdu (41). Siyâsî hadiseler Hüsameddin İvaz

(36) aynı yer

(37) aynı yer

(38) aynı yer

(39) Tabakat-ı Nâsırî I, 435.

(40) aynı yer

(41) aynı yer

Halacî'yi Delhi sultanı İltutmuş'la karşı karşıya getirdi. Lahnauti Halac Bey'i sultan ile anlaşmazlığa düşmektense, onunla anlaşmayı tercih etti. 50 fil ve 80 lek tutarındaki parayı ödemeyi de va'ad etti. Kendisinin hâkim olduğu yerlerde Delhi Sultanının adına hutbe okuttu. Doğuda Bang ve Kamrup taraflarında meşgul bulunduğu sırada Lahnauti şehrinin boşaltıldığını gören İltutmuş fırsattan faydalanarak, şehri zaptettirdi. Hüsameddin İvaz Halacî bunun üzerine hemen geri dönmek zorunda kaldı. Şehirden Sultanlık kuvvetlerini çıkarmak ve sürmek teşebbüsü, bir netice vermedi. Vaki savaşta taraflardan Hüsameddin İvaz Halacî mücadeleyi terk zorunda kaldı. Bir çok Halac emiri de bu kanlı savaşta hayatlarını kaybetmişti. Daha sonra bizzat Halaç reisi de ölmüştü (42).

V.

1226 - 1290 TARİHLERİ ARASINDAKİ HALAÇ BEYLERİ

İltutmuş'un hâkimiyetini tanıyan Halac ileri gelenleri arasında Lahnauti muktisi **Melik Kazal Han Devlet Şah, Melik İzzeddin Baytiyar, Melik İhtiyareddin İransah** bulunuyordu (43). Bunlardan başka **Bilge Melik Halacî** (44) babası Hüsameddin İvaz Halacî'nin intikamı için, Delhi Sultanı ile uğraştı. Bengâle'deki isyân hareketi Sultan'ı epeyce meşgul etmişti. 1230 yılında Kabaca meselesinin hallinden sonra İltutmuş, 1230-1 kışında, bu âsiyi tedip ve Lahnauti'yi mutlak surette Delhi'ye bağlamıştı (45). Bu tarihten itibaren Lahnauti şehri Sultan adına, Alâeddin Canî tarafından idare edilmeye başlandı. Ondan sonra da **Melik Seyfeddin Aybek-î Yiğân Tat** idareyi devam ettirdi.

Delhi sarayına Balabanlıların hakim olmasından sonra bazı Halaç Beyleri, hem sarayda ve hem de iktidâr olarak hizmette bulundular. Muhtemelen bunların ilki Yuğruş Han'lığa (46) kadar yük-

(42) aynı eser I, 438

(43) S.P.B. Nigman, Nobility under the Sultans of Delhi, Delhi, 1968, s. 52

(44) " 𐰇𐰪 " imlâsı ile yazılan bu kelime, Y.H. Bayur tarafından Balka olarak okunduğuna da işaret edilmelidir. Bk; Hindistan Tarihi, I, 280

(45) M. A. Ahmed, a.g.e., s. 173

(46) Yuğruş, Türkler tarafından kullanılan bir ünvanıdır. Bk; F. Köprülü, Eski Türk Ünvanlarına ait notlar, THİTM II (1939) s. 25-28

(47) Yuğruş Han kaynaklarca malûmdur. Fakat bu ismin Yuğruş Kasım Han olduğunu, merhum Prof. Togan, Rampur Kütüphanesindeki bir yazmada tesbit etmiştir. Bk; Heftâlit Devletini Teşkil Eden Kabileler, (neşredilmemiş makale) s. 10

selen Kasım Han ve çocukları olmuştur (47). Firuz Halacî ve kardeşi Melik Şihabeddin de Balaban'ın (1266-1287) büyük lûtuflarını görmüşler ve diğer Halaç beyleri arasında mühim bir mevki kazanmışlardı. Babalarının, biraz yukarıda temas edildiği gibi, **yuğruş** lâkabını taşımasına, Delhi'deki köşkünün dedesinden kalmış olmasına bakılacak olursa, ailenin ehemmiyeti anlaşılır (48).

Firuz Halacî, Moğollar ile yapılan savaşlarda (49) yararlıklar göstermiş, ser-cândârlık ve nihayet Samana naipliği gibi, mühim mevkilere yükselmişti (50). Balaban ailesinin düşmüş olduğu acizlik havasında, merkezde tecrübeli ve nüfuzlu devlet adamlarına ihtiyaç belirmişti. Bu gibi zarûretler ile büyük memuriyetlerde mühim değişiklikler yapıldığı sırada, o aralık ehemmiyetleri artmış bulunan ve Nizameddin'e karşı derin bir husûmet besleyen Halaç emirlerinin tesiri ile, onlar arasında büyük nüfuzu olan Firuz Halacî de, Samana'dan merkeze getirilmişti. En büyük askerî mevki olan 'arız-ı memâliklik vazifesi, Baran iktası ile beraber, uhdesine verilmişti (51). Balabanlı'lardan **Keyümers** adındaki küçük şehzâde, Sultan Şemseddin ünvanı ile tahta geçirilmesi de bu esnada ceryan etmiştir (52). Kehyümers'in tahta geçirilmesi ve kendilerine türlü ünvanlar, vazifeler ve iktalar temin edilmesi gibi hareketler, o esnada Baharpur'da orduyu teftiş ile meşgûl olan Firuz Halacî'nin hiç de hoşuna gitmemişti. Bütün Halaç emirleri ve son değişmeden pek istifade edemeyen bazı Türk beyleri de, onun etrafında yer almışlardı (53). Keyümers'i tahta çıkaran zümrenin başında Ay-Temür adını taşıyan barbeg ve yine aynı isimde bir vekil-î dâr, bu şüpheli vaziyeti düzeltmek için, Firuz Halacî başta olmak üzere, Halaç emirlerine karşı suikast hazırladılar (54).

Firuz Halacî, daha evvel davranarak Ay-temür'ü yakalayıp öldürttü. Ki bu esnada Kilughari'de hasta yatmakta olan Muizeddin ile oğlunu da ortadan kaldırdılar. Bunun üzerine Firuz Halacî, sultan ilân edilerek, Kilughari'de Muizeddin tarafından yaptırılmış olan Kasr-ı Muizzî'de Saltanat tahtına oturdu (55). 1290 yılında

(48) F. Köprülü, Firuz Şah Halacî, İA IV, 661

(49) aynı makale

(50) Baranî, Tarih-î Firuz Şahî, Calcutta 1862, s. 170

(51) Baranî, Tarih-î Firuz Şahî, s. 170

(52) Baranî, Tarih-î Firuz Şahî, 171; F. Köprülü, Firuz Halacî İA VI, 661

(53) F. Köprülü, a.g.m. s. 661

(54) Baranî, Tarih-î Firuz Şahî, 172

(55) Tarih-î Ferište'de ise (Bk; I, 89), Kasr-ı Kilughari'dir.

Delhi'ye gelerek tahta oturan Firuz Halacî, «Celâleddin» ünvanını alarak, Delhi Halaç Sultanlığı'nın ilk hükümdarı oldu (56).

Bu suretle Afganistan'ın Gur ve Germsir havalisinden gelen ve Bengâle taraflarında ikta sahibi olarak temayüz eden Halaçlar, XIII. asrın sonlarına doğru, yine kendilerinden olan bir Türk hanedanına son vermişler, ilk olarak Halaç kabilesini siyâsî teşekkül haline getirmişlerdi. Onların 1290 da kurduğu Delhi Sultanlığı, 1320'ye kadar devam etmiş, Hindistan - Türk tarihinde önemli bir yer kazanmıştı (57).

(56) N. B. Røy, Career of Jalal ud-din Firuz Khalji, New Indian Antiquary 2 (1939-1940) s. 521-550

(57) Delhi Halac Sultanlığı için önemli eserlerden bazıları şunlardır; K. S. Lal, History of the Khaljis, London 1967

Şeyh Abdurrashid, The Origin of the Khalji Sultans of Delhi, Indian Historical Quarterly (1938) s. 297-303. Bu makalenin yazarı da, doçentlik tezi olarak "Delhi Kalaç Sultanlığı"nı hazırlamaktadır.